

Psikanalitik Kuram Çerçevesinde Kültür Kavramı ve Değerleri

FERİT ARDA ARICA

Psikanalitik kuram, yalnızca bireyin ruhsal olarak tedavi edilmesiyle değil; aynı zamanda uygarlıkların temel dinamikleri olarak kabul edilen dil, din, sanat gibi değerlerle de ilgilenmektedir. Uygarlık olgusunun önemi Freud (1993)'un uygarlık ve kültürü birbirlerinin yerine sıkça kullanması ve aralarında bir anlam özdeşliği yaratmasıdır. Bu doğrultuda din, din ve sanat değerlerini uygarlık ve dolayısıyla kültürün temel taşları olarak nitelendirmektedir. Freud (2000)'a göre birey, çocukluğundan itibaren belirli bir dizi kodu içselleştirerek büyümekte ve içselleştirilen bu kodları kültür olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak Freud (2002) tanımlamasını geliştirir ve kültürün temel dinamikleri olarak kabul edilen teknik, bilim, din ve sanat gibi değerleri de açıklamaya çalışmaktadır. Freud bu açıklamalarına teknik ile başlar ve tekniği, kültürün vazgeçilmez koşulu olarak tanımlar. Ancak kültürün tekniğe indirgenemeyeceğini, çünkü asıl önemli olanın kültürün tinsel öğeleri olarak kabul ettiği din, bilim ve sanat gibi değerler olduğunu belirtmektedir.

Freud (1993), bireylerin kültürel doyuma ulaşmasında sanat, oldukça önemli bir görev üstlenmekte olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü sanat, bilinen en eski kültürel aktarım araçlarından birisidir. Sanat eserleri, toplumu oluşturan bireylerin özdeşleşme duygularını arttırır. Kültürel başarıların aktarıldığı bu sanat eserleri sayesinde bireyler, bir yandan akıllarına ideallerini getirirken bir yandan da narsistik doyuma ulaşır. Ayrıca din ve inanç kavramları Freud (2004) için bireylerin hayat yüklerini taşımakta kullandıkları bir tesellidir. Freud, dini bir yanılsama olarak ifade eder ve dinin, insanlara, yapılan iyiliklerin ödüllendirileceği ve kötülüklerin cezalandırılacağı fikrini buyurmasının, bireylerin rahatlamasına ve inanç sistemine uymalarını sağlamasına odaklanmaktadır. Ödüllendirilme ve cezalandırılma olguları üzerine Freud'dan esinlenen ve kendi Psikanalitik kuramlarının ortaya koyan Lacan ile Žižek ön plana çıkmaktadır. Özellikle öznenin tanımı ve öteki kavramının etkisini anlamlandırma aşaması, Lacan (2013, 91)'nin "*Ayna Kuramı*" çerçevesinden açıklanabilmektedir. Ayna kuramına göre bebek kendini aynada görmeden önce, annesinin bir uzantısı olarak bilmektedir. Annesinin bir parçası olarak beslenmekte ve ayrı kalmayı kabullenmemektedir. Ancak

kendisini aynada gördüğü ve algıladığı ilk zaman ayrı bir bedeni olduğunun farkına varmaktadır. Böylece annenin bir uzantısı olma fikrinden uzaklaşıp kendi bedenini tanıma aşamasına geçmektedir. Bebeğin aynada imgesi görmesi ve şaşkınlık etkisiyle imgesine hayran kalması imgesel özdeşleştirme kavramında kendine yer bulmaktadır. Ancak özne konumundaki bebek kendi gözleri ve algıları ile kendini tanımaya başladığı zaman ötekiden gelen yani anneden gelen “oğlum” veya “kızım” gibi cinsiyet tanımlayıcısı söylemlerle birlikte cinsiyetini de tanımaya başlamaktadır. Bir birey olmaktan çıkıp kadın erkek ayırımına girildiği bu ilk evreyi takiben kültürel ayrımcılık izlemektedir. Yani özne, öteki olarak tabir edilen diğer bireylerin öğretileri ve deneyimleri, ayrıca toplumsal, geleneksel ve inanç normları tarafından hem cinsiyet hem de kültürel kalıplara yerleştirilmektedir. Özne bu yerleşime daha bebek çağında başlamakta ve buna karşı direnememektedir. Dışarıdan gelen ve imgelerin yanında sunulan simgesel özdeşleştirme de bebeği etkisi altına almaktadır.

Ötekinin yarattığı imgeler ile kendini özdeşleştiren özne düşüncesi üzerine giden Žižek (2004: 121-122), özdeşleşme durumunu ikiye ayırmak gerektiğini ve “İmgesel Özdeşleşme” kavramının yanına “Simgesel Özdeşleşme” kavramını da eklemek gerektiğini belirtmiştir. Kültür çerçevesinden bakınca imgesel özdeşleşmede özne kendine hoş gelen kültürel imgelerden haz almakta ve kendini haz aldığı kültür ile özdeşleştirmektedir. Simgesel özdeşleştirme ise ötekinin dahil olduğu toplumsal, geleneksel ve dinsel kültürel normları özneye aktarması ve arzularını şekillendirmesidir.

Bu bilgiler ışığında, öteki olarak değerlendirilen güç odakları; kendi ideolojilerini yaymak, toplumun genel kabul gördüğü kalıpların dışına çıkılmasını engellemek ve geleneksel ile inançsal kuralları kendi lehine kullanarak öznenin sorgulamasının önüne geçmek amacıyla özne üzerinde bir etki oluşturmaktadır. Bu etkiyi Freud’un da belirttiği üzere kültürün; dil, ırk, köken, sanat gibi değerleri üzerinden yaymayı tercih etmektedir. Ötekilerin, bireyleri kültürlerine, dillerine, ırklarına ve yeteneklerine göre kategorileştirme yöntemiyle böl, yönet (*divide et impera*) anlayışını benimsedikleri ve öznenin de ötekinin bu yönlendirmesinden habersiz uyum sağladığı düşünülmektedir. Bu anlayışı Lacan’ın öznenin konumunu belirlediği çalışmalar desteklemektedir. Lacan öznenin, bir boşluğa baktığını ve asla ötekinin yarattığı büyülü dünyanın arkasındaki etkiyi göremediğini belirtmektedir. Öyle ki özne ile öteki arasındaki ilişkiyi travmatik olarak niteler ve öznenin tam haz doyumuna hem ulaşamamasında hem de ondan vazgeçememesinde bu boşluğun etkili olduğunu söylemektedir. Tıpkı ayna kuramında olduğu gibi bebek konumundaki özneler, kendi imgelerine görür görmez âşık olmuş ve büyülü bir dünya içerisinde kendini keşfetme yolculuğuna çıkmıştır. Bu yolculukta bir rehber gibi yaklaşan öteki ise bireyleri önce kadın-erkek daha sonra dil-ırk-inanç-kültür parçalarına bölünme konusunda özneyi etkisi altına almıştır.

Özne kendini keşfetme sürecinde dışarıdan almış olduğu bilgi ve kültür aktarımıyla hem kendisine hem de yer alamadığı diğer kategorilere yabancılaştığı söylenebilir. Özne yabancılaşma kavramına bile yabancılaşır çünkü ötekinin kendisine sağladığı imge ve simgelerle kendi rızası doğrultusunda özdeşleşme sağlar ve kendi öz iradesi ile hareket ettiğini düşünmektedir.

Öznenin, ötekinin etkisiyle yabancılaştığı ve anlamlandıramadığı büyük dünyaya sürecini kırmanın ve kültürel olarak bir bütünleşme yaşamının yolu öncelikle psikanalitik kuramın ele aldığı gibi kökene inmek gerekmektedir. Bilinçte ve bilinçaltındaki ilk ayrışma olan kadın ile erkek ayrımının önüne geçerek “birey” kavramını özneye aşılama önemlidir. Çünkü özne ötekenden etkilenmekte asla geri durmayacak ve her bir birey aslında hem etkilenen özne hem de etkileyen öteki konumunda olacaktır. Bu konumu kültürel bir bütünleşme açısından değerlendirilebilir ve bebekken yapılan ilk ayrımın önüne geçilebilir birey düşüncesi aşılanabilir ise kültürel, ırk, inanç vb. birçok değerinde de bir bütünleşme yoluna girilebilir. Ancak günümüzde de gördüğümüz birçok örnekte olduğu gibi bu bütünleşme kavramı kapitalist sistemin bir gizli uzantısı olarak da tezahür edebilir. Bu konu da Žižek (2008) “*Enjoy Your Symptom*” yapıtında *Starbucks* üzerinden önemli bir örnek vermektedir. *Starbucks* markası altında pahalı kahveler içen bireylerin bu durumun farkında olduğunu ve vicdanlarının rahatlatılması gerektiği aşamada *Starbucks* ön plana çıktığını ve türlü sosyal sorumluluk projeleri yürüterek ve bunun reklamını dünya çapında yaparak vicdanları rahatlatmayı başardığını belirtir. Žižek’e göre burada asıl olan, tüketim kültürünü protesto etmenin tekeli yine kapitalizme ait bir kurum olan *Starbucks*’ın almasıdır. Bu şekilde asıl olanı gizleyen ve yine ideolojisiyle özneleri yönlendirerek, kahveyi satın alma arzusunu doğurmakta ve *Starbucks* kahvesi bir haz doyumuna dönüşmektedir. Protesto etmeyi, yani ideolojik olanı kırmaya yönelik bir hareketi kendi tekeline almış olması, onun kendi ideolojisini ne şekilde maskeleyeceğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Cinsiyet, kültür, dil, inanç gibi değerlerin bütünleştirilmesi yolunda atılan adımlarda kapitalist sistemin en öncü durumunda olması ve imgesel özdeşleşme olarak topluma örnek bir davranış sergilemesi ama simgesel özdeşleşme olarak ise kâr maksimizasyonunu sağlayarak düzeni devam ettirmesi ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

- Freud, S. (1993). *Yaşamım ve Psikanaliz*, (Çev: Şipal, K.), Say Yayınları: İstanbul.
- _____ (2000). *Bir Yanılsamanın Geleceği, Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, (Çev: Yardımlı, A.), İdea Yayınevi: İstanbul.
- _____ (2002). *Psikanaliz Üzerine*, (Çev: Öneş, A.), Say Yayınları: İstanbul.
- _____ (2004). *Uygarlık, Toplum ve Din*, (Çev: Kapkın, E.), Payel Yayıncılık: İstanbul.
- Lacan, J. (2013), *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, (Çev: Erdem, N.), Metis Yayınları: İstanbul.
- Žižek, S. (2004). *Yamuk Bakmak; Popüler Kültürden Jacques Lacan’a Giriş* (Çev: Birkan, T.), Metis Yayınları: İstanbul.
- _____ (2008). *Enjoy Your Symptom!*, Routledge: New York.